

ОД ПСИХОЛОГИЈЕ ЛИЧНОСТИ КА ПСИХОЛОГИЈИ ОСОБА

Резиме. У раду се разматрају различити приступи опoјмљивању људске субјективности. С једне стране, резимира се уврежено психолошко схватање личности као унутрашњег психолошког ентитета одговорног за изражавање стилистичких разлика у понашању изолованих јединки, које је засновано на традиционалном картезијанском схватању. С друге стране, излажу се новија схватања у којима се људска субјективност схвата као особност, односно одговорно делање моралних субјеката које је смештено у простор између људи, и које подразумева здружену делатност особа у друштвеној заједници. Поред тога, размотрени су и нови методолошки захтеви који се стављају пред психологе који желе да проучавају домен људске особности, као и одступања »нове парадигме« психолошких истраживања од природно-научне традиције у схватању метода, која је до недавно преовлађивала у психологији.

Кључне речи: људска природа, особа, особност, личност, агенсност, методологија, »нова парадигма«.

У веома дугом периоду протеклог века личност је заснована на темељима Олпортовог схватања (Allport, 1937), представљана као »интегументисан« ентитет. Паралелно с тим (а можда и због тога), у историји психологије све то време није било радова којима је преиспитиван узајамни однос појма »личност« и »особа«, и најчешће се, бар што се тиче психолошке литературе, некако подразумевало да су ова два појма синоними. Међутим, истраживања појма »особа«, спроведена у домену филозофије (McCall, 1990), довела су до тога да се осветли доста велика разлика између ова два појма. Став који се у овим истраживањима посебно издваја јесте да појам »особа« означава ентитет који не може бити интегументисан и садржан у приватном домену унутрашњих психолошких процеса, већ се односи на нешто што почива у »јавном« домену друштвеног простора између људи. У последњих двадесетак година, сведоци смо појаве великог броја радова којима је заједничко то што се заснивају на темељитом преиспитивању схватања личности као »интегументисаног« ентитета. Најкраће речено, последица ових преиспитивања може се означити као »измештање посесивног индивидуализма« (Shotter & Gergen, 1989) у схватању личности у домен друштвених односа и заснивање њене онтологије на дискурзивним темељима. Сходно томе, појам »особа« почео је све више да »конкурише« појму »личност« и да га замењује. Паралелно с тим, почело је детаљно преиспитивање одрживости схватања осталих психолошких појмова којима се исказивала субјективност људи (на пример, карактер, идентитет, јаство итд.) као означитеља за унутрашње психичке ентитете. Заокрет који је потом уследио довео је до темељитог преображења схватања ових ентитета. Личност и сродни појмови (карактер, самство, идентитет итд.) више се не посматрају као ентитети унутрашњег психолошког живота, садржаног у сваком интегрисаном појединцу понаособ, већ се одређују на нов начин који за предуслов осећаја субјективности подразумева односе *између* људи. Унутрашњи психолошки живот људи какав данас познајемо могуће је образложити само на основу мреже односа у којој се људи налазе – мреже у којој је индивидуалност људи преципирана друштвеним доменом. Тако схваћено одређење људске субјективности захтева одступања од примене метода заснованих на природно-научном схватању, и промовише нову методолошку платформу за истраживање особа. Због тога ће у тексту који следи бити размотрен један новији начин исказивања људске субјективности – особност, као и нови методолошки захтеви који се стављају пред психологе који сматрају да психологија превасходно треба да проучава овај домен људског постојања.

Картезијанска подлога схватања личности

Личност се у психологији најчешће одређивала као нека врста стварног, али невидљивог ентитета, који је дубоко уроњен у таму несвесног слоја психе или у недовољно разјашњене физиолошке и неуролошке процесе организма. У сваком случају, сматра се да личност неспорно утиче на понашање људи, дајући му неку врсту карактеристичног стилистичког печата који се јавља довољно постојано и у довољно честим навратима да се може утврдити довољно поузданим психолошким средствима процене. Мада је ових одређења у психологији било јако много, већини је било заједничко заснивање личности »у глави«, односно схватање да је она »унутрашњи психолошки ентитет« сваког појединца, односно да је *индивидуалне* природе. Оваквом ставу претходила су бројна

филозофска гледишта, од којих два треба посебно издвојити по важности: схватања Рене Декарта (1596–1650) и Готфрида Вилхелма Лајбница (1646–1716).

За Декарта, есенција личности није тело, већ нешто што је само смештено у телу. То је нека врста супстанције, односно квидитета различитог од телесне материје. Ова супстанца је слободна и у стању је да мисли – зато се назива *res cogitans*, односно мислећа твар; док је њој супротстављена детерминисана и протежна ствар – *res extensa*. Декартово онтолошко схватање душевних процеса обележиле су три важне карактеристике. Прва представља већ наведено схватање о постојању две узајамно несамерљиве твари, од којих је само мислећа твар била задужена за објашњење делатности ума. То је за Декарта било толико очигледно да је сматрао не само да је мислећа твар суштински различита од протежне, већ и да је цела суштина природе сачињена од мислеће твари која може постојати чак и уколико би тела престала да постоје. Друга карактеристика тиче се схватања о локацији мислеће ствари. Декарт је тежиште разумских процеса сместио унутар тела, тачније речено у »пинеалну жлезду«, односно хипофизу*. Са ове позиције људска свест је повезана са светом, што представља трећу карактеристику Декартовог гледишта, односно тезу о механичким каузалним односима мислеће и протежне твари.

Једна од најважнијих последица горе наведеног картезијанског става по схватање личности је и радикални индивидуализам присутан у већини познатијих теорија. Но, поред Декартовог схватања индивидуалности, важно је осврнути се на још једно – Лајбницово учење о монадологији. Најсажетије изложена, ова доктрина подразумева да, с обзиром на то да индивидуа представља један недељив ентитет способан да опажа објекте у свемиру, постојање свих других ствари мора да зависи од људских јединки које опажају те објекте. Овим се подразумевају и сви односи између монада, тако да се све индивидуе посматрају као примарна стварност, а сви односи између њих само као секундарни феномени. У сваком тренутку у времену, свака људска монада – као примарна стварност – има свој јединствени квалитет који је зависан од њене индивидуалне тачке гледишта. Свака засебна јединка представља посебан прозор на свет. Мада Лајбниц није раздвајао свест од тела, он је сваку монаду доживљавао као нешто што је засебно и у самој својој суштини одвојено од осталих монада, јер свака монада доживљава свет из сопствене перспективе, различите од осталих и тако постаје свет за себе.

Мада су бројна емпиријска истраживања поткрепљивала схватање о личности као унутрашњем, индивидуалном психолошком ентитету, промена коју су у психологију унела новија схватања личности почела је тек онда када су почела теоријска истраживања алтернативних схватања онтологије личности и јаства. Различитост ових схватања не почива на преиспитивању супстанце од које је личност сачињена, нити преиспитивању њеног каузалитета, већ изнад свега на преиспитивању њеног места. Кључ за раскидање са картезијанском прошлосту у схватању личности садржан је у промени локације хабитуса личности, односно у премештању личности из доскора неприкосновеног »простора између ушију у много шири простор између људи« (Tolman, 1998: 17). Ово је простор чија је дефинишућа карактеристика, пре свега, постојање великог броја људи који су у одређеним односима једни према другима, и не само да су у одређеним односима, већ је и домен њихове личности која когитира одређен овим односима. Свеједно је да ли ће се рећи да »друштвени домен нужно перципира и условљава индивидуалност«, или ће се овакав приступ назвати »релационом парадигмом«, битно је да он представља раскид са картезијанским »*Cogito, ergo sum*«. Сажето речено, обриси новијих погледа на личност језгровито су садржани у изреци која представља својеврсну исправку картезијанског става: »*Summus, ergo sum*« (Tolman, 1998).

Овакав став је довео до веома значајног померања у психолошким истраживањима. Уместо да трагање за невидљивим унутрашњим ентитетима (о којима се закључивало на основу опазивих правилности у понашању) усмере ка осветљавању универзалних физиолошких механизма подлежних овим ентитетима (што је психологију неминовно водило под окриље природних наука), конструктивистички оријентисани психолози су своја трагања заснивали на уверењу да је психологија преваходно друштвена наука – јер су односи који се посматрају као формативни домен

* Интересантно је да је Декартово схватање саздано на једном логичком парадоксу. Наиме, није баш сасвим јасно како је могуће нешто – чија је дефинишућа карактеристика недостатак протежности – сместити у егзактне просторне координате протежне твари. Штавише, однос између мислеће и протежне твари представља посебан проблем познат под називом »картезијански дуализам«, због тога што Декарт није био у стању да објасни способност људи да ова два модуса свог постојања сједине у осећај телесне и мислеће истоветности. С обзиром на то да ово питање представља један посебан и сложен филозофски проблем, о њему овде више неће бити говора.

људске личности пре свега друштвени односи. Штавише, ови односи представљају фундаментални предуслов симболичке комуникације између људи, тако да су тесно повезани са њиховом језичком делатношћу. Зато се у овом приступу од откривања органских темеља личности много више уважава анализа фундаменталних метафизичких поставки на којима леже психолошке теорије, наредо са радовима филозофа језика и истраживањима савремених социолошких аутора. Сходно томе, у предстојећем поглављу биће нешто више речи о новијим погледима на личност (остале сродне појмове којима се исказује субјективитет људи као што су јаство и идентитет) у делима конструктивистичких аутора.

Личност, јаство и идентитет под лупом конструктивизта

Неке од најважнијих темеља новијих стремљења у схватању личности поставио је Ром Харе у свом приступу који се каткад назива и »дискурзивна психологија«. Полазна позиција овог приступа заснована је на отвореном раскиду са Декартовим учењем:

Традиционална, експериментална психологија – стара парадигма, како смо је назвали – не само да је заснована на једној застарелој филозофији науке, већ и на веома критикованим метафизичким тезама о људским бићима. Она је претпостављала дуализам између душе и тела, који се понекад назива картезијанизам... Мада је идеја да постоје две различите врсте »твари« врло брзо изгубила своју привлачност, идеја о томе да је ментални живот »унутрашњи« и стога различит од понашања, које је »спољашње«, и даље је опстала (Harré & Gillett, 1994: 4).

Овакав став подразумева да је преиспитивање простора у који је смештен ментални живот (а самим тим и личност) подједнако важно као и преиспитивање њене суштине, односно »твари« од које је направљена. Велика важност која се придаје локацији психолошких ентитета види се и у сажетку основних принципа »друге когнитивне револуције« (како Харе назива дискурзивну психологију):

- Многе психолошке феномене треба тумачити пре свега као својства или карактеристике дискурса, и тога да тај дискурс може да буде јаван или приватан...
- Појединачна и приватна употреба симболичких система, који према овом приступу конституишу мишљење, изведена је из дискурзивних процеса између особа...
- Производња психолошких појава, као што су емоције, одлуке, ставови, личност и слично, у дискурсу зависи од вештина актера, њиховог релативног моралног положаја у заједници, као и прича које се одвијају (Harré & Gillett, 1994: 27).

Важно је нагласити да су Харе и Гилет изместили место дешавања психолошких појава у простор узајамних односа људи *без порицања валидности приватног искуства*. Унутрашње, односно приватно искуство не престаје да буде од важности за психолошка испитивања, само се извор објашњења помера у простор – који Харе и Гилет називају »поредак људи« – у коме се обликују и одвијају емоције, одлуке, ставови и излагање личности. Овај простор није, једноставно посматрано, само простор између људи, већ представља простор схваћен у хегеловској традицији *моралног и друштвеног* простора. Сходно томе, психологију пре свега треба да конституише један од њених најважнијих задатака у објашњавању: *настојање да одговори на питање: »Шта је то што чини нешто исправним или рђавим, нешто што се осећа, мисли или доживљава одговарајућим?« (Ibid., 33).*

Свест и личност се у оваквом приступу не посматрају више као нешто што представља неку врсту супстанце, или твари. Ментални процеси код људи пре свега су сачињени од извесних вештина и способности које људи врше. Ове вештине су и мануелне и дискурзивне, само што су за психологију потоње од несразмерно веће важности. Од дискурзивних вештина посебно се издваја овладавање индексичким заменицама које је важно за развој осећаја сопственог идентитета. Штавише, овај осећај је од пресудне важности и за питање локације. Доживљавање себе као особе лоциране у мноштву места и у мноштву односа са другима представља неопходан услов употребе и разумевања индексичких израза:

Ми не верујемо да је учење језика одговорно за наше поседовање осећаја физичке локације.

За то је одговорно учење сензорних и моторних вештина. Али оно је изражено у индексичкој граматици »ја« (Ibid., 111).

Осећај јаства у мноштву односа и у односима са другима јесте једини темељ једног можда још важнијег осећаја – *агенсности*, односно схватања себе као делотворника, бића способног за спровођење самоникле делатности. Узрочност која је овде присутна јесте друштвена узрочност, која је по Хареовом мишљењу веома различита од схватања узрочности као »билијарске кугле«

карактеристичног за природне науке. Ова разлика заснива се на разматрању улоге које људи као субјекти имају у активном структурисању домена сопствене активности. У процесу осмишљавања домена у којима се одвија њихова активност, људи конституишу те домене и своје понашање усклађују са тако структурисаним схватањем. То, заузврат, доводи до једног посебног схватања људске слободе:

Да би се неко понашао слободно, дискурзивне могућности које су потенцијално доступне некој јединки морају да буду признате, поседоване и коришћене у некој пракси. Појединац мора да буде слободан како од ситуација које ограничавају, тако и од значења којима се ова ограничења стварају. Другим речима, он мора да буде способан да се опире значају који сâм придаје некој ситуацији (*Ibid.*, 127).

Мада ово схватање на први поглед изгледа лако оствариво, ствари нису тако једноставне. Агенс, или особа из које извире самоникла делатност, не може једноставно да изабере контекст у чијем оквиру је рођена и једноставно да настави да живи у складу са својим избором. Сходно томе, Харе наглашава веома важан продуктивни учинак једне посебне врсте делатности људи. То је активност осмишљавања која је заснована на условима и дискурсима у којима особе развијају своју психолошку конституицију. Људи овим осмишљавањем не само да сами стварају домене чије значење и утицај на себе конституишу, већ истовремено уобличавају своја схватања о сопственом осећању субјективности. Као исход овог процеса настају неке уобичајене и широко прихваћене конструкције које, у ствари, ограничавају особу тако што она постаје агенс са извесним историјским, културним и менталним позицијама. С обзиром на то да свака конструкција представља неку врсту подлоге за делање, односно да она са собом носи потенцијал за извесну друштвену праксу, ове позиције не само да уобличавају ту особу и домене њеног искуства, већ имају и значајан утицај на то шта све нека особа може (или не може) да постане. У том смислу се велики део психологије заснива и на историјском проучавању оваквих позиција (Danzinger, 1993; Gergen & Graumann, 1996).

У складу са горе наведеним схватањем психолошке конститутивности људске субјективности и агенсности особа је и само схватање људске личности. Сходно томе, она се поима као ентитет који зависи од перформативне праксе која извире из настојања да се спроводе усвојена правила и друштвене конвенције које људи конституишу и којих се затим придржавају:

Личност се поистовећује са ресурсима на које се нека особа ослања дајући облик и смисао својим поступцима и друштвеном деловању. Ови ресурси представљају основу онога што би се могло назвати социјалном компетентношћу, односно ступњем оспособљености за живот у друштву (De Waele & Harre, 1976: 193).

У оваквом одређењу, најважнију улогу у образлагању људске активности игра *разговор* који се одиграва између људи у њиховом друштвеном животу. Разговор тако постаје модус општења кроз који се размењују подаци између јединки, и кроз који људи стварају представе себе и својих окружења. На овај начин, појединци не само да конструишу и одржавају своје друштвене интеракције, већ кроз начине на који представљају себе и образлагање сопствених поступака конструишу и своју личност. У складу с тим, основни модус људског живљења представљају *особе које разговарају*:

Ја сматрам да је поредак особа основна људска стварност. Ја сматрам да је разговор који људи воде нешто што употпуњује примарну структуру, омогућујући при том постојање друштвене и психолошке стварности. Због тога, разговор треба схватити као нешто чиме се ствара друштвени свет (Harre, 1983: 64–65).

Уобичајене и широко прихваћене конструкције представљају и својеврсну алузију на шири контекст индивидуалног постојања који се једноставно назива »друштво«, а који не представља само уобичајену супротност значења израза »појединац«, већ и његов предуслов. Сходно томе, Шотер (Shotter, 1976, 1984, 1993) сматра да »друштвене моћи« стечене из друштвеног наслеђа омогућавају људима да стварају и одржавају морално поступање у свакодневном животу. Морални поступци људи нису засновани првенствено на правилима или плановима који чине основу за понашање. Уместо тога, треба се примарно усредсредити на интенционалну структуру моралног света у коме јединке осмишљавају своје поступке. Уколико неко жели да разуме начине који омогућавају да се појединци понашају као агенсна бића у друштвеном свету, неопходно је да уместо проучавања планова и когнитивних структура појединца приступи проучавању моралног поретка људи.

Штавише, психологија не треба да проучава представљања и осмишљавања света које врше појединци, већ да тежиште треба ставити на тумачење моралног поретка створеног у «здруженој делатности» између људи. Здружена друштвена делатност не мора да буде структурирана ни на основу ранијих менталних репрезентација или идеја, нити на основу правила или процедура расуђивања. Уместо тога, здружена делатност представља мрежу текућих склопова промена које постоје у времену и простору. Сходно томе, структура психолошког простора представља ентитет који не треба тражити у умовима појединаца, већ у активности групе сачињене од тих појединаца. Тако ова структура представља у исто време и медијум у коме се друштвена делатност спроводи, али и саму последицу ове делатности.

Ово не значи да се Шотер не интересује за образлагање свакодневне делатности људи, већ да ову праксу не жели да посматра као понашање изолованих појединаца. Уместо тога, он ову делатност посматра као једну врсти «друштвене екологије» – сложене зависности једних од других која постоји између људи и обликује њихову здружену делатност. Овај еколошки слој међузависности који представља темељ здруженог разумевања и здружене делатности није довољно освешћен и дискурзиван. Он делује као нека врста подлоге за очекивања, јер је сачињен од «грађе» која се углавном може разумети само имплицитно и прихватити здраво за готово*. Управо у овом структурисаном простору генерише се здраворазумско разумевање и значење, а садржај делатности унутар поменутих друштвених међузависности постаје најзначајније подручје за истраживање. Ово је пре свега због тога што друштвена екологија здружене делатности образује домен у коме су људи одговорни за оно што чине и оно што јесу. У пракси образлагања својих поступака и свог постојања уобличава се и осмишљава доживљај сопствене субјективности, односно јаство.

Овако схваћена «екологија подлоге», која уобличава основу здраворазумског разумевања, подразумева и извесну дозу принуде. Само уколико нека особа може да осмисли и разуме ствари на одређене широко прихваћене и институционализоване начине, од других ће бити доживљена као компетентан и одговоран члан друштва. Према томе, људи своју психолошку конституцију аутономних бића остварују првенствено због тога што припадају друштвеном поретку који подразумева здружену делатност и одговорност за сопствене поступке, што пред људе ставља захтев да поступају као слободна и одговорна агенсна бића.

Међутим, упркос наглашавању пресудне важности друштвене екологије и узајамне зависности људи у изграђивању осећаја субјективности, Шотер сматра да теза о друштвеној одговорности не треба да обухвата само структуру активности људи, већ паралелно с тим и функцију коју у свакодневном животу има њихова *одговорност*. Одговорно образлагање својих поступака представља експлицитни опис садржаја и функције активности који, истовремено, има и формативно дејство на поступке појединаца. Образлагања представљају један интелигибилни оквир помоћу кога се осмишљава свет и у коме се кују моћи активних друштвених агенских бића.

У складу са својом позицијом, друштвени живот се посматра као текст у коме се здруженом делатношћу производи друштвени свет смисла и одговорности који одређује свест, структуру личности и будуће поступке друштвених бића. Као и Харе, и Шотер је против сваке теорије људске делатности која је заснована на каузалним објашњењима понашања, и уместо оваквих објашњења он предлаже праксу описивања образлагања одговорности људских поступака. Да би се могао разумети морални свет здруженог делања који је конституисан текстовима праксе образлагања одговорности, психологија треба да буде заснована као «практичка херменеутика» (Shotter, 1989) која за циљ има да тумачи значење одвијања друштвених активности. Уместо експерименталног проучавања понашања и прикупљања емпиријских чињеница којима се гради модел објашњавања људског понашања, херменеутичка традиција у интерпретативним друштвеним наукама настоји да разуме и протумачи значења које људи придају својим поступцима. Ова значења нису смештена «унутар глава» појединаца, већ у једном ширем домену значења који подразумева обухватнији простор друштвеног поретка људи у заједници – простор који у исто време представља и погон психолошког настајања.

Сродно овоме, Герген (Gergen, 1991, 1994) такође посматра јаство као један неодређен текст који се непрестано ствара и претвара у своје нове облике кроз рад дискурса. Сваки тренутак друштвеног дискурса са собом носи нова и посебна изражавања јаства. Временом, ове експресије се скупљају и

* Идеја о недовољно освешћеној «подлози за очекивање» која има важан удео у људској ментацији подсећа на Јунгово учење о «колективном несвесном». Интересантно је да ни Шотер, а ни остали конструктивисти нису посветили много пажње испитивању сличности оваквих и сличних конструкција с Јунговим учењем о архетиповима.

заједно повезују у неку врсту психолошког »колажа«. С обзиром на то да су сви текстови неодређени, и да не постоји једно апсолутно валидно и истинито тумачење неког текста, ниједан појединачан живот не може да значи само једну ствар и напросто није могуће разабрати само један организујући склоп или идентитет у неком појединачном животу. Герген задржава амбивалентан став и не опредељује се за то да жали или прославља престанак романтизма деветнаестог века и модернизма двадесетог века или долазак савременог постмодерног стања. Он једноставно сумња да је савремена западна култура кадра да нађе јединство и сврху јаства усред дивље »мултифреније« постмодерног света:

Постмодерно стање, уопштено узевши, карактерише мноштво гласова који се такмиче да би добили статус стварности – односно да би били прихваћени као легитимна експресија истинитог и доброг... У постмодерном стању, особе постоје у стању непрестане конструкције и реконструкције; то је свет у коме може да прође све што се може договорити. Свака стварност о јаству склања се са пута рефлексивног преиспитивања, ироније и, коначно, преиспитивања од стране неке друге стварности. Центар није издржао (Gergen, 1991: 71).

Конструкционистичка преиспитивања модерног схватања јаства и личности довела су до деконструкције схватања ових ентитета као унутрашњих психичких категорија које треба открити уз примену адекватних методолошких поступака. Нова перспектива, уместо трагања за унутрашњом суштином људске субјективности, изједначава животе са текстовима који се стално пишу и преписују. Текстови нису ништа друго до склопови речи, слика или знакова. У њима нема ничега стварног и за њих се не може рећи да су сами по себи истинити, добри или лоши. Текстови немају инхерентна или постојана значења. Слично је и са људским животима који, као и текстови, немају инхерентна значења. Људи конструишу себе у текстовима и у размени текстова у дискурсу. Људски идентитет се изграђује кроз разговор у друштвеном контексту. Мада је овакво схватање веома различито од уобичајеног схватања јаства као даље несводиве суштине на коју мислимо употребљавајући личну заменицу првог лица једине, она није својствена искључиво конструкционистичком начину размишљања. Герген наводи речи арапског песника Сами Ма'арија:

Идентитети су крајње сложени, под великим притиском и представљају непостојане ентитете. Само оне особе које тврде да имају једноставан, коначан и јасан идентитет имају проблем идентитета (*Ibid.*, 71).

Сходно томе, у времену које наступа личност се схвата као неке врста »пастиша«, смеше која представља исход односа између људи, односно »релационих« јастава. Личност тако почиње да се схвата као променљиви исход људских односа, а не као непроменљива и постојана суштина која детерминише те односе:

Нечија улога тако постаје улога учесника друштвених процеса који умањују важност нечијег сопственог бића. Наши потенцијали су оствариви зато што постоје други који нам помажу и одржавају нас; неко има идентитет само зато што је то дозвољено друштвеним ритуалима чији је он део; неком је дозвољено да буде извесна врста особе због тога што је таква врста особе преко потребни састојак ширих игара друштва (*Ibid.*, 71).

»Ниједан човек није острво, самостална целина; сваки човек је део континента, део пучине... Смрт сваког човека ме умањује, јер ја сам уплетен у човечанство« – речи су енглеског »метафизичког« песника Цона Дона (1572–1631). У традиционалном западном схватању личности ове речи тумачене су као метафора за пустошеће дејство које самоћа може да има за појединце, као ометајући фактор за остварење свих потенцијалних датости заложених у људској природи. С друге стране, пак, у конструктивистичким и конструкционистичким схватањима људске природе самоћа се не посматра као реметилачки утицај на остваривање нечега што постоји, што је дато и што треба остварити, већ као недостатак основног домена у коме се личност ствара – домена људских односа који представља основно ткиво личности. Тако се овде не говори о »само«-остварењу појединаца: док нека особа не уђе у односе са другим особама, док њена личност не буде обликована овим односима и док на основу ових односа не изгради своје моралне и интенционалне приоритете, не може се ни знати шта је то што је уопште требало да се оствари. Другим речима, самоћа није препрека, већ одсуство примарног домена у коме се конституишу личност и јаство. Примарни домен настајања људске субјективности је стога домен друштвених односа, то јест односа *између* људи.

Два различита дискурса о људској природи

Имајући у виду горе наведена разматрања личности, јаства и идентитета, јасно је да се она битно разликују од уврежених психолошких схватања која су преовлађивала у тумачењу људске субјективности. Наиме, у психологији су превладавале следеће претпоставке о људској природи:

- Особа је неко биће које поседује свест и које се садржи у себи самом; то је јединствена јединка која је одвојена и различита од других људи.
- Свака јединка има само једну личност или постојани скуп црта личности, карактеристика, склоности и способности које обухватају истинску природу те особе, а та природа се може описати и мерити.
- Људи поседују своје мисли и осећања. Оне су приватне, самосвојне и устројене у оквиру једног унутрашњег јаства. Међутим, мисли, осећања и унутрашња стања, могуће је јавно изразити помоћу језика, делања и помоћу других симболичких средстава. Мада је понекад људима тешко да пронађу одговарајуће изразе, њихове речи мање-више исправно одсликавају њихова унутрашња стања.
- На овај начин гледано, људи представљају средиште и извор свог искуства. Појединци иницирају своје поступке и покушавају да остваре себе (своје планове, веровања, жеље) у свету.

Уколико се горе наведене поставке зброје, схватање јаства које оне обухватају укратко се може представити на следећи начин: јаство је одвојено, садржано у себи, независно, постојано, јединствено и приватно. Овај опис јаства подразумева јасну одвојеност »индивидуалног јаства« и »друштвеног света«, а изрази који га сачињавају наглашавају приватност разума, нашу независност и аутономију људи који се схватају као агенсна бића која делају у свету. Друштвени контекст може да »делује« на наша чула или »утиче« на јаство на сличан начин на који билијарска кугла може да се судари са другом куглом мењајући притом свој смер; али се овај утицај посматра као нешто што се догађа између два већ конституисана и у себи садржана ентитета. У корену овог схватања је посматрање људи на начин сличан посматрању билијарских кугли, односно гледиште да људи представљају једну исту ствар у различитим ситуацијама, да имају јединство, склад и доследност. И као што је могуће посматрати билијарску куглу као нешто што има своје карактеристике које су дате једном за свагда, у светлу наведених поставки могуће је на исти начин посматрати и описивати људе. Појединачне особе тако представљају средиште и извор свог искуства, а њихове индивидуалне особине и реакције у експерименталним условима представљају најбољи домен за проучавање људи у друштвеном животу.

С друге стране, пак, конструктивистички и конструкционистички приступ подразумева другачије одређење јаства. Он подразумева залагање за сједињавање »особа« и њихових »друштвених контекста«, при чему границе једних није могуће лако одвојити од граница других. Особа, личност, јаство, свест и разум су у овој перспективи одређени као скроз наскроз друштвене категорије. Једна од врло важних последица оваквог приступа састоји се у проблематизовању конструкта »споља–унутра«, односно преиспитивања смисла постојања јасне границе између домена »друштвене спољашњости« и »психолошке унутрашњости« – границе која спада у саме темеље уврежених схватања традиционалне психологије.

Наша физичка тела, која у простору постоје одвојено једна од других, наводе нас на једну врсту погрешне аналогije о »сепаратистичкој психологији« (Wetherell & Maybin, 1996). За разлику од тела, наше мисли и осећања нису смештени у приватним фиокама чији кључ представља ексклузивни посед њихових власника. Мада је међу људима широко распрострањено и дубоко укорењено схватање о опточеном, приватном и у себи садржаном свету који се налази у унутрашњости наших глава, много исправније би било да се овај простор опише као линија која се тренутно и арбитарно повлачи око делова јавног света. Извесни ланци асоцијација, низови дијалога, само-опојмљивања инкорпоришу се унутар особе и третирају се као лично власништво, тако да изгледа много логичније назвати их »мојим душевним животом« уместо »твојим« или душевним животом »неке друге« особе.

Многи психолози сматрају да је најбољи увид у проучавања јаства могуће остварити само уколико се друштвени контекст »искључи«, односно када се утицаји других људи одстране са слике да се она не би непотребно компликовала. Насупрот њима, социјални конструкционисти сматрају да друштвени свет – историја неког друштва, друштвене праксе које се у њему одвијају, друштвене структуре и друштвене поделе, склопови свакодневних конверзација и друштвених интеракција –

треба да представља жижу психолошких истраживања. Јаство у овом приступу не представља један објект који треба тачно описати једном за навек, већ стално променљиву и флуидну историју односа између људи (Gergen, 1991, 1994). Због тога јаство треба схватити као нешто што није локализовано на исти начин као билијарска лопта, већ као нешто што је *распоређено* – односно као ентитет који се стално распршује, мења, групише и прегрупише у релационом и друштвеном пољу. Јаство зато не треба посматрати као чисту и трајну срж личности, већ као збир и мноштво учествовања у друштвеном животу:

Помислите на послове које људи обављају, њихову децу, њихова пријатељства, оно што пишу, њихова писма, дневнике, бракове и свакодневну комуникацију. Они су део њих, они одређују ко они јесу, а у исто време они постоје у другим медијима, расподељујући људе далеко ван граница њиховог физичког тела. Најзад, где бисте послали свог биографа да трага за подацима о вашем постојању (Bruner, 1990: 107).

Уколико се оваква аргументација прихвати, сасвим је могуће видети да идентитет има више лица, а не само једно. Могуће је говорити и о већем броју контекстуалних јастава, о нама као о вишеструким особама које представљају различите резултанте мноштва релационих оквира у којима постојимо. Наравно, овакво схваћена многострукост мора да има и своје границе. Али, у опису људског идентитета мора да буде места и за противуречности између различитих јастава, узврата и поступака у различитим ситуацијама. Психолошка проучавања треба да буду осетљива на различиту уплетеност људи у друштвени живот и могућу расподелу јастава дуж разноврсних друштвених контекста – како унутар, тако изван њихових тела. Уместо да представља суштину људске личности лоцирану у недокучиву унутрашњост садржану у интегументисаном простору »између ушију« или »унутар главе«, јаство се посматра као ентитет распоређен у простору људског садејствовања. Конструкционистичко одређење »расподељеног јаства« подразумева да је оно *емергентно*, односно да ниједна особа не може да буде потпуно уобличена на почетку, нити у било којем тренутку свог постојања, већ да се стално уобличава и преобличава. Поред тога, јаство се не јавља као једно, већ као *вишеструко*, односно конституише се у различитим, понекад и противуречним конфигурацијама. То значи да смо стално у прилици да се конституишемо као различите субјективности, односно да доживљавамо себе као различите врсте особа. Оно је такође *контекстуално*, зато што су неки начини одређења јаства специфични само за неке, а сасвим незамисливи за друге контексте. Оно је и *дискурзивно* зато што не реферише на неку подлежну твар – без обзира да ли је та твар сачињена од материје или духа. Оно је и *релационо*, зато што се не посматра као независни ентитет са јасним границама између себе и других особа, већ као ентитет чију јасну демаркацију од других постаје све теже одржати. Јаство није једна карактеристична унутрашња суштина која нас наводи на доследне стилистичке манифестације понашања у различитим односима, већ исход бројних уплетености у различите односе са другима. Оно је *узајамно* зато што ми себе не би могли да конституишемо као разумна бића у друштвеном вакууму, без здружене делатности са другим члановима друштвене заједнице којој припадамо: ми смо део других као што су и други неодвојиви део нас.

У конструктивистичким теоријама се, сходно свему што је до сада речено, слично гледа и на поимање идентитета. За разлику од дефинишућих услова идентитета који су до сада превладавали – постојаности опажања себе као исте особе у протоку времена, али и постојаности опажања нас самих као истих особа од стране других опазилаца – идентитет се посматра као нешто што је само по себи расцепљеније и противречно, односно нешто што је у бити фрагментисано. Идентитет се дефинише уз помоћ дискурса који су доступни у оквиру културе која стоји на располагању некој особи и која јој омогућава комуникацију са другим особама. Тако идентитет постаје сума бројних различитих дискурса којима смо као особе обухваћени и који нам стоје на располагању (Ver, 2001). Он је саткан од нити које постоје у дискурсу (егнититета, рода, образовања, материјалног богатства, узраста, сексуалности итд.). Ови дискурси су различити у различитим културама и нису увек подједнако доступни свим особама, јер неке особе могу да буду обликоване много већим бројем расположивих дискурса на основу којих могу да обликују себе. Ови дискурси такође нису постојани и непроменљиви, већ се стално стварају и претварају у нове облике. Поред тога, не постоји само један дискурс о некој нити идентитета – већ много алтернативних, различитих, често и супротстављених дискурса између којих се може (а понекад и мора) бирати.

Овде је важно напоменути да расцепканост идентитета има и своје границе. Људи не могу да изаберу да се остваре на било који начин који им се прохте. Идентитети морају бити вероватни и

могући у светлу онога што се раније догађало, у односу на колективну историју претходних одговора и узврата. Без ове плаузибилности, појединци не могу да буду препознати на уобичајен начин, »као они сами«; нити увек може да се каже за њихово понашање да »има смисла«. Збир идентитета који образује неку особу не сме да буде исцепкан, односно сувише фрагментисан; он мора да поседује извесну меру постојаности и рефлексивности, односно свести о томе како она сама изгледа другим особама. У супротном, сасвим је могуће неку особу доживети као »проблематичну« или чак »психички поремећену«, можда чак и »луду«.

Укратко, јаство и идентитет више се не схватају као нешто што проистиче из саме особе, већ као ентитети који настају у домену друштвених односа посредованих средствима симболичке комуникације. Тако у конструктивистичком и конструкционистичком приступу, идентитет постаје саткан од финог плетива дискурзивних нити испричан неком од бројних могућих прича којима се можемо користити ослањајући се на културу неке заједнице која нам је доступна (Shotter & Gergen, 1989). Схватање карактеристично за картезијанску традицију, у коме се људи посматрају као »субјекти« – јасно ограничена агенсна бића која се остварују моћима сопственог разума и која су супротстављена објектима – полако уступа место све чешћим постмодернистичким дискурсима који уместо о субјекту говоре о »субјективности«, односно о схватању људског бића које се конституише и мења под дејством друштвених, историјских и лингвистичких чинилаца. Бројне критике картезијанских и монадичких схватања људске природе које долазе из конструктивистичких, постструктуралистичких и постмодерних учења, заснивају се на заједничком настојању да се деконструира схватање људи као »субјеката«, односно бића чија интенционалност представља извор знања и смисла. Уместо тога, људска суштина се редифинише као субјективност – могућност да неко себе у различитим контекстима доживљава као *различиту* врсту особе. Овај ентитет дефинисан је дискурсима одређене културе и друштва, лингвистичким структурама и праксом означавања, а не као картезијански субјект који се само одражава у њима. Учинак дискурзивне праксе тако постаје перформативан, а искази у здруженој акцији комуникативне праксе постају важан конститутиван чинилац уобличавања субјективности. Штавише, ова перформативна пракса није делатност издвојеног субјекта чија самостална моћ омогућава његову комуникацију са другима. Насупрот томе, она претпоставља односе између људи у које је уграђена. Тако односи између особа постају нужан услов изграђивања осећаја субјективности и сопствености, а људи се пре свега посматрају као *релациона бића* (Gergen, 1999).

Од личности до особе

У савременом психолошком дискурсу, изрази *особа* и *личност* користе се најчешће као синоними. Међутим, иако су испрва били тесно повезани, током дуге историје њихове употребе они су почели да означавају различита психолошка својства. Новија схватања у психологији са собом су донела и нови сензибилитет у употреби ових речи. Израз *особа* користи се у означавању људи као бића која имају извесна права и обавезе, за разлику од ствари, животиња или људи без права (као што су то некад били робови). Особа је стога један *етиколегални* појам који посматра људска бића као недвосмислено и првенствено друштвена бића окупљена у некој заједници којом влада етос. Особе су стога увек изложене извесној процени заснованој на стандардима те заједнице. Етос, или канон друштвених вредности, мења се од цивилизације до цивилизације и од епохе до епохе. Оно што представља специфична права и обавезе које се приписују особама, као и категорије индивидуалности (род, старост, класа, раса, каста итд.) које се сматрају њима прикладним, мењају се у времену и простору. Савремени западни појмови особности представљају производ друштвенополитичке историје Европе и носе обележја учења западних филозофа, као и категорије исказивања које су уобличене у њима.

Насупрот томе, израз *личност*, уопштено узевши, најчешће означава индивидуалност која се изражава споља опазивим стилистичким карактеристикама на основу којих се једна особа може разабрати од друге. На жалост, у већини савремених теорија (али не и у свим) под појмом »личност« подразумева се стилистички профил (најчешће једног ограниченог и исцрпног скупа) карактеристичних особина личности код различитих појединаца, док се при том етиколегално схватање особности потпуно занемарује. У »стилистичком« поимању личности, које стоји у основи дискурса индивидуалних разлика, проучавање личности заснива се на истраживању базичних (не

само психолошких, већ и биолошких, физиолошких итд.) одредница понашања које су непроменљиве и опште за све људе. Овакву својеврсну »девалвацију личности« (Рапанјре, 1998: 49) у психологији могуће је образложити позивајући се на *zeitgeist* науке двадесетог века, односно бар на неке од његових основних карактеристика: превагу механицизма над телеологијом, фаворизовање номотетског приступа над идиографским, наглашавање анализе и избегавање синопсије, доминацију емпиризма и објективности, као и заговарање вредносне неутралности научних описа.

Тешко да би природне науке доживеле такав развој који су доживеле у двадесетом веку, да нису одбациле телеолошко схватање узрочности. Аристотелова објашњења природних појава у складу са телеолошком каузацијом – као, на пример, схватање да вода из река мора да допре до океана да би се испунио њен »финални узрок«, нека врста интенције која је у њу уграђена – уступила су место механистичким схватањима која су постала незаменљива у природним наукама. Франсис Бејкон је, критикујући идеју финалног узрока у природи (али не и код људи!), овај прелаз олакшао предлогом да научници треба да престану да читају књиге као што су Аристотелове, и уместо њих почну да читају »књигу природе«. Дарвинова теорија природне селекције настојала је да демистификује порекло врста и однела је велику превагу над религиозним схватањима човековог порекла. Хелмхолцово учење да кроз тело пролази електрична струја скинуло је са трона картезијанско схватање о томе да духови спроводе команде душе до удова. Најзад, појава Лебовог појма тропизма у XX веку, довела је до тога да се идеја анимизма потпуно маргинализује. У складу са оваквим идејама уобличавала су се и схватања психологије XX века. Фројдово наглашавање несвесне мотивације умањило је важност улоге свесног мишљења и воље, а његов хидраулички модел потискивања био је у потпуности заснован на механистичким схватањима. Вотсонов бихејвиоризам је имплицитно одбацио сваку врсту телеологије забрањивањем употребе интроспективних налаза. Скинер је експлицитно одбацио појам личности* и људске слободе зарад стриктног детерминизма, чврсто верујући да »средина некако може да принуди организам да се понаша« (Skinner, 1969: 3). Метафора машине је тако суверено завладала психологијом, а њен утицај је даље ојачао напретком компјутерске технологије. Телеолошки изрази као што су *конација* или *волицција* скоро су потпуно истиснути из психолошког дискурса, а објашњења порекла људског понашања доживела су својеврстан преображај и неколико декада касније појавила су се под новим именом *мотивација*, мада је и интересовање за проблеме мотивације веома избледело после појаве когнитивизма. Мада је мотивација неодвојива од потраге за узроцима људског понашања, већина психолога је волшебним реторичким пируетама успела да избегне проблем каузалитета људског понашања можда највише због тога што је Хјум истакао да узроци, баш као и намере, нису опазиви, а тиме и неподесни за пројекат научне психологије која је проучавала пре свега опазиво понашање. Мада је све време, паралелно са главним токовима психологије, постојала и алтернативна струја, где су аутори који се нису приклањали природно-научној традицији психологије (Ериксон, Маслов, Кели, Ришлок итд.) наглашавали да је психологија пре свега наука о проактивном човеку и интенционалном бићу чије морално делање представља основу људског битисања, дуго времена су овакви гласови били маргинализовани, посебно у америчкој психологији где су се налазили на потпуној периферији академских психолога (али не и психолога практичара). Механицистичка тумачења, уткана у вртоглави успех природних наука, у исто време представљала су неприхватљиво редуковање предмета испитивања психологије и њен застој.

Поред тога, у психологији двадесетог века преовладавало је схватање да је наука номотетска – односно да настоји да уобличи законе који важе увек и на сваком месту. Ова универзалистичка визија помогла је Њутну да формулише општеважеће законе кретања. Са номотетске тачке гледишта, нема потребе издвајати појединачне особе као посебне случајеве, јер је сваки појединац подједнако изложен истим неумољивим ванвременским законима. Инсистирање на јединственој и непоновљивој особи која заслужује да се разуме и протумачи са становишта сопствене перспективе одбацивана су позивањем на средњовековну схоластичку изреку *scientia non est individuorum*. Према овом погледу, појединац представља »једноставну тачку пресека већег броја квантитативних варијабли« (Eysenck, 1952: 18), а психолог који је опремљен општеважећим ванвременским законима о односу између важних варијабли може да се позабави јединственим појединцима са истом ефикасношћу са којом неки инжењер може да се позабави неким посебним мостом или грађевином уз помоћ Њутнових закона физике. Штавише, предвиђање у психологији треба да се заснива на израчунавању

* Интересантно је да се и поред тога Скинерова теорија каткад посматра и као »теорија личности« (Hol i Lindzi, 1983).

вероватноће проихода неког понашања а не на субјективном разумевању и потпуном посвећивању неком појединачном случају, што представља подухват примерен уметницима – никако научницима. Овде је посебно важно истаћи да је залагање за номотетски приступ готово искључиво карактеристично за академске психологе, никако за људе који су се психологијом бавили у раду са појединцима (клиничком, васпитном и индустријском контексту – где се психологија иначе најчешће и примењује). Зато ваља нагласити да је индивидуалност особа важна не само због тога што се људи могу поуздано идентификовати само на основу неких непоновљивих и идиографских карактеристика (као што су то отисци прстију, на пример). Она је важна првенствено због тога што свака особа постоји у посебној друштвеној ниши до које јој је стало. Свака особа се рађа на посебном месту и у посебном историјском и друштвеном контексту. Оно што је за неку особу најважније нису космички простор и вечно време, већ област до које јој је стало у једном ограниченом временском опсегу. Права и обавезе, а то је управо оно што сачињава домен особности, припадају појединачним особама. Само *појединачне* особе могу да гласају на изборима, само *појединачне* особе које плаћају чланарину могу да припадају различитим удружењима, само *појединачне* особе које су починиле неки злочин могу да буду кажњене за појединачни чин почињеног злочина. Етиколегална питања су, стога, недвосмислено идиографска, за разлику од научних закона који су недвосмислено номотетски.

Важан напредак у природним наукама омогућио је хемичар Роберт Бојл, који је направио разлику између хемијског елемента и једињења. Филозоф Џон Лок, Бојлов савременик и пријатељ, у складу са новим духом молекуларизације предложио је појам *једноставне идеје* као основног елемента садржаја ума и знања. Његова стратегија заснивала се на томе да целину објасни помоћу *анализе* делова од којих је сачињена, а сложене идеје помоћу једноставних. Идеја молекуларизације је своје одблеске у психологији имала у Вунтовој потрази за елементима свести и у бихејвиористичкој »С-Р« психологији. У пољу психологије личности, молекуларизам се огледао у моделима заснованим на факторској анализи (Ајзенка, Катела, Косте и Мекриа, да поменемо само најпознатије), чији су аутори настојали да личност сведу на скуп појединачних црта личности (које се могу изразити у различитој мери) и које су сачињавали међусобно одвојени скупови коварирајућих одговора на ставке у тестовима. Мада приступ карактеристичан за ова истраживања има своје предности које није потребно занемаривати, молекуларна анализа личности није у стању да образложи домен људске особности који захтева разматрање целине и синоптички приступ. Права, обавезе, кривица и невиност, награда и казна представљају неопходна питања у проучавању целовитих особа – нема никаквог смисла говорити о овим питањима уколико се она повезују са деловима личности или елементима схваћеним у било ком облику. Оно што представља веома успешну стратегију у природним наукама – аналитичко дељење – како природе на мање сегменте који су згоднији за проучавање, тако и грана науке на специјализоване огранке – довело је у психологији до неопростиве распарчаности, тако да се једна обухватна слика целовите особе изгубила зарад проучавања неких њених делова. Ово се одразило и на проучавање личности у коме су психодинамске теорије највише хеуристике уложиле у емоције, бихејвиористичке у понашање, а когнитивне у мишљење. С обзиром на то да се стигло до ситуације у којој, на пример, следбеници Пијажеове теорије »заборављају да на живот детета утичу и ривалитети између браће и сестара, а не само стадијуми когнитивног развоја« (Hilgard, 1980: 115), психолозима је више него икад потребан *синоптички* приступ који ће разматрати особу у њеној целовитости, а не помоћу изолованих проучавања неких њених елемената.

Сличан учинак на проучавање личности имало је и фаворизовање емпиријског истраживања у природним наукама. Огроман пробој природних наука у највећој мери је омогућен емпиријским истраживањима. Сада изгледа потпуно разумљиво да наука није могла да напредује ослањајући се на јалове покушаје да се логички дедукују докази о томе да се уље, за разлику од воде, не може замрзнути, а да се то не провери у искуству – једноставним опитом у коме се здела уља и здела воде могу оставити на различитим ниским температурама све док се не замрзну или не; или на одбијања аристотеловаца Галилејевог времена да погледају кроз телескоп и својим очима виде Јупитерове сателите за које су тврдили да не постоје. С друге стране, пак, примена емпиризма на психологију била је проблематична од самог почетка. Посматрајући унутрашњи свет душе, Хјум је трагао за јаством и известио да његова потрага није показала ништа што би се могло назвати јаством. У Хјумовом емпиризму била је имплицирана претпоставка да јаство мора да буде објекат који се може опазити, а не субјект (односно опажајуће средиште свести које се само не може опажати). Другим

речима, у Хјумовом емпиризму субјекат је био објективизован. Ова тежња ка објективизовању субјекта постала је неодвојив део емпиријске психологије све до данашњих дана. Она је временом ојачала такозваним »неуспехом интроспекције« и ушанчила се на позиције »екстраспективног становишта« које је још јаче учврстило тежњу психолога ка објективизацији. Врхунац оваквог приступа у проучавању личности представља Вотсонова дефиниција личности као »збира делатности које се могу открити стварним опажањем понашања током периода времена који је довољно дугачак да би се добиле поуздане информације« (Watson, 1924/1970: 274) и Скинерова тврдња да личност и сродни појмови (карактер, јаство, особа итд.) не представљају ништа друго него »рудимент анимизма« (Skinner, 1974: 167). Штавише, порицање особности не води порекло само од одбацивања телеолошких објашњења која почивају на »финалној узрочности«. Рана психолошка емпиријска проучавања, на пример она која је спроводио Вунт, представљала су један вид *experimenta lucifera*, јер су настојала да осветле одређене проблеме. Скинерова проучавања представљају пре свега један вид *experimenta fructifera*, односно проучавања која за циљ имају контролу природе. Бејкон је веровао да људи имају мандат да контролишу Божије дело (реке, биљке и животиње) зато што је Бог направио човека према сопственој представи. Скинер је овај мандат за контролу објеката, пацова и голубова проширио на људе. Стога заговарање емпиријског приступа, који подразумева да научници могу да се поуздају у сопствено искуство, али да притом поричу искуство и субјективност особа које проучавају и које желе да контролишу, у психологији личности није одрживо. Људи нису објекти проучавања које спроводe субјекти истраживања – научници, већ особе чији осећај субјективности представља конститутиван вид њихове особности. Мистериозно скривање намера експериментатора у емпиријским проучавањима особа чије намере се такође не узимају у обзир, доводи до објективизације субјекта. На тај начин се у »чистим емпиријским истраживањима« оно што чини човека особом елиминише са слике зарад боље »експерименталне контроле«. Није далеко од памети »потпуну« експерименталну контролу поистоветити са потпуном депривацијом целокупног домена особности. Проучавајући човека на исти начин на који се проучавају ствари и животиње са слике се елиминишу и могућности проучавања онога што људе и чини различитим од животиња и ствари – а то је пре свега домен њихове особности.

Поред свега што је до сада речено, једна од важних карактеристика приступа који карактеришу природне науке јесте и став о вредносној неутралности науке. Још од почетка XVII века, сматрало се да је задатак науке да опише свет онакав какав заиста јесте, без обзира на то како се приказује у нашем искуству, односно да ли је пожељан или непожељан. За науку је од врхунске важности да избегне било какво искривљавање слике о свету какав он заиста јесте у прилог неког вредносног претклона о томе какав свет треба да буде. Најбољи пример поражавајућег става који идеологија може да има за науку представља пример совјетског агронома Лисенка који се ослањао на ламаркистичка начела наслеђа стечених карактеристика зато што су она била у складу са тада преовлађујућом марксистичком идеологијом. Мада је Лисенкова идеолошка припадност била исправна, она је била у супротности са научним налазима, тако да је довела до урушавања совјетске привреде. Зато и није изненађујући став који преовлађује у савременој психологији – да наука мора да буде вредносно неутрална. У психологији личности овакав приступ се манифестује у Олпортовом ставу да психологија мора да буде јасно одвојена од етике. Зато је он проучавање карактера везао за етику, а проучавање личности за психологију:

Карактер је личност која је вреднована, а личност је карактер који је ослобођен вредности. С обзиром да карактер представља непотребан појам за психологију, у овој књизи се тај израз неће разматрати (Allport, 1937: 52).

После овог навода изгледа разумљиво зашто је Олпорт одбацио све етиколегалне дефиниције особности из свог веома обухватног историјског прегледа, и уместо тога се усредредио на дефиниције које се односе на стил живота, односно на начине на које се свака јединка прилагођава свом окружењу и који ту јединку издвајају од осталих. Ипак, противљење Олпортовом залагању за вредносно неутрално проучавање личности не значи залагање за поновно увођење карактера у психологију. С друге стране, оно не значи ни залагање за поистовећивање личности са њеним стилистичким аспектима за које се залагао Олпорт. Нема никаквог смисла занемаривати лекцију о цени идеолошке острашћености коју је морао да плати Лисенко. Проблем се састоји у томе да су психолози, настојећи да вредности држе по страни својих објективних настојања да дођу до емпиријских чињеница, заборавили да је једна од најважнијих карактеристика људи њихово

настојање да разлуче шта је добро а шта погрешно. Ми не можемо једноставно да игноришемо упорну тежњу људи да верују у исправност неких поступака или да осуђују друге поступке као неисправне и да се тако оглушимо о етиколегални домен особности. Поистоветити у целости особу са личношћу истовремено значи »избацили бебу заједно са водом из корита« (Paranjpe, 1998: 66).

Овде је целисходно истаћи да разматрање горе наведених карактеристика науке истовремено представља како разматрање њиховог непроцењиво корисног позитивног утицај на развој науке (поглавито њених природних грана), тако и високе »цене« која је морала да се плати због њихове примене у друштвеним наукама. Посебно лош учинак бескомпромисног залагања за искључиву примену механицизма, номотетизма, молекуларизма, емпиризма и искључивања вредности осетио се у психологији личности, јер је овакав приступ довео до обезличења основног предмета њеног проучавања – људске особе. С друге стране, пак, примена природно-научне перспективе у психологији не може се једноставно одбацили, јер постоје важни видови људске природе који се могу успешно објаснити помоћу физике и биологије, о чему сведоче налази из когнитивне и еволутивне психологије. Физика и биологија дају нам две експлицитне и плодне метафоре у проучавању људи – метафору машине и метафору животиње. Проблем настаје због тога што израз *особа*, по дефиницији, означава оне видове у којима људско биће *не* представља ствар или животињу. Домен особности почиње тамо где *престају* домени физике и биологије. Он обухвата најмање још два важна домена које физичко и биолошко одређење не обухвата – домен *логоса* и *социуса*. Зато свеобухватно проучавање психологије људских јединки мора да обухвата најмање четири изворна слоја, четири референтна оквира унутар којих се могу уобличавати интелигибилна образложења људске делатности – физикос, биос, социос и логос (Rychlak, 1997).

Врло је индикативно да се простом поделом ова четири домена на физикос и биос, с једне стране, и социос и логос, с друге, назире једна доста стара граница, добро позната у историји психологије – граница која од самог почетка говори о својеврсној подели психологије на *Naturwissenschaften* и *Geisteswissenschaften*, или природно-научну и духовно-историјску традицију. Добронамерне опомене да само свеобухватно проучавање (оно које обухвата сва четири наведена домена или обе традиције) целовите личности може да пружи свеобухватну психолошку слику особа довеле су до тога да у веку који је остао за нама духовно-историјска традиција (чији су заговорници теоријски били спремни на ову обухватност) буде поприлично маргинализована под притиском академских присталица природно-научног приступа, који су заговарали искључиву употребу своје оријентације, а неретко духовно-научни приступ проглашавали »ненаучним«. И уколико је природно-научни *Zeitgeist* и његово привилеговање нешто што је првенствено одговорно за занемаривање и запостављање домена особности у психологији, онда изгледа сасвим блиско памети претпоставити да је експлицитан и јак отклон од ове традиције неопходан за рехабилитацију и поновно заснивање психологије на њеним друштвеним и историјским основама. Изгледа да опадање утицаја позитивизма и утицајан интерпретативни заокрет у друштвеним наукама, као и снажан продор конструктивизма и херменеутике, чији смо сведоци у последње време, представља јасан знак промене духа времена у већ назначеном правцу. Наравно, не занемарујући важан продор који је направљен природно-научној традицији когнитивних наука, еволутивне психологије и научне интелигенције, и без обзира на то који ће ветар превладати у духу времену које долази, у њему се мора наћи места за уважавање агенности људских бића и проучавање вредности у контексту друштвених односа, па макар то значило и одустајање од »тврдог детерминизма«. Шта год да будућност донесе, психологија више не сме да се оглушава о изворну област свог проучавања и заобилази најважнији домен своје примене – домен људске особности.

Методолошки заокрет

Ново поимање (карактеристично за конструктивисте, али и друге припаднике »интерпретативне парадигме« у психологији и осталим друштвеним наукама) људског бића представља само део настојања да се изгради »нова кућа« људске рефлексивности – нови правци у конструисању, нови начини састављања ствари, нове метафоре и наративе, као и нови облици дескрипције и експланације. Основни циљ ових настојања је стварање »генеративне теорије«, односно начина објашњавања света који доводе у питање све конвенције које се тичу разумевања стања ствари које људи узимају здраво за готово. Ови начини не само да омогућавају уобличавање нових перспектива, већ истовремено

позивају у нове светове значења и делања. Главни пут према друштвеној промени стога лежи у смелом теоретисању, а не само у минуциозној емпиријској провери веридичког статуса опште прихваћене слике о свету. Герген настоји да посебно нагласи радикалност ове претпоставке следећим образложењем:

Са традиционалне реалистичке тачке гледишта, задатак научника је да образује тачна објашњења стварности, и да мапира или сними свет какав заиста јесте. У истраживањима која су заснована на овој традицији постоји снажан подстицај да се користи језик дескрипције за који се сматра да је објективан и стваран. Тако, уколико нека заједница има проблем са криминалом, у њој ће бити предузета истраживања о начинима превенције. На основу конвенционалних стандарда узима се здраво за готово да злочин има узроке и да га треба спречити. Према томе, приступити неком проблему са становишта реализма значи подржавати наша убеђења и начине живота повезане са њима. Ово за последицу има веома малу промену у друштву. С друге стране, пак, прелаз на генеративну теорију позива нас на искључивање традиције и позив на експериментисање са новим начинима пописа света, описивања и објашњавања. А шта кад би се улични криминал посматрао, на пример, као манифестација друштвених болести; или као средство за ојачавање самопоштовања; или као конструкција неких класа којом се кажњавају они изван класе? Свака од ових алтернатива отворила би врата новим облицима истраживања и могућим начинима сналажења у свету. У извесном смислу, генеративно теоретисање представља облик поетичког делања. То значи да нас оно позива да предузмемо извесан ризик са речима, да протресемо постојећа убеђења, изградимо нове облике разумљивости, нове представе и осећајности (Gergen, 1999: 116–117).

Предлог да »генеративне теорије« постану доминантни облик научног рада у друштвеним наукама за своју последицу има и доста велики заокрет у схватању психолошког метода. Уместо да се за узор у проучавању психолошких појава узима методологија својствена природним наукама, конструктивисти заговарају једну другачију парадигму истраживања у психологији. Једноставно речено, методологија којом су се психолози (али и припадници свих других струка који претендују на домен особности – педагози, андрагози, психотерапеути итд.) користили у »стилистичком« приступу личности, једноставно није осетљива и употребљива за етиколегална истраживања особности. Захватање у домен »логоса« и »социуса« подразумева и радикалне захвате у изграђивању једне нове методологије у којој ће ово истраживање бити могуће. Али, пре него што се пређе на приказе основних обриса нове парадигме у психолошким истраживањима, неопходно је приказати и нит уобичајених схватања методологије истраживања у традиционалној психологији. Због тога следи приказ основних поставки укорењених у распрострањено схватање методологије, које је до скоро представљало неприкосновен приступ у психолошким истраживањима. Овај приказ се заснива на једном од могућих облика које може да има (односно веома распрострањеном испитивању личности помоћу тестова) и биће изнет у својим основним цртама и због тога нужно упрошћен.

Поставке традиционалног схватања метода од А до Ш

А) *Реализам* представља једину прихватљиву метафизику о стварном постојању.

Б) *Истина* је, стога, мерило вредности знања. Само знање које има висок веридички статус, односно знање које је истинито, непроменљиво и неспорно представља знање у које се неко може поуздати.

В) *Чула* представљају једини поуздан извор сазнања. Због тога, истраживање треба да се заснива на опису склопова чулних утисака. Основни домен проучавања у психологији чини понашање због тога што се оно може опајати помоћу чула.

Г) *Закони* представљају главни циљ науке, јер знање треба свести на један одређен и ограничен скуп закона који представљају пробабилистичке генерализације описа склопова чулних искустава. Основна улога закона је олакшавање будућих предвиђања. Закони су универзални како просторно тако и временски.

Д) *Теорије* се стога посматрају као логички уређени скупови закона. Последица тога је да се теорије редукују на логички апарат неопходан за извођење предвиђања. Зато се задатак научника заснива на два процеса: први је откривање логичке структуре теоријског дискурса, а други налажење логичких последица скупа закона којима се осмишљавају описи опажања. Тако се утврђује емпиријски садржај теорије.

Ђ) *Структура* представља крајњи циљ који се настоји открити теоријама: цео свемир, цео свет и сваки домен материје има своју структуру која је постојана, у начелу сазнатљива и стога предвидљива. Другим речима, структура се може исказати елементима од којих је сачињена.

Е) *Атомизам* зато представља настојање да се открију фундаментални сачинитељи структуре од којих је, по принципу цигла и малтер, сачињен цео свет – па и сами људи и њихов психички живот.

Ж) *Материјализам* подразумева да су атоми сачињени од чврсте материје, јер уколико би били сачињени од мислеће твари они не би могли да поседују квалитете који се могу опазити чулима и прогласити истинитим!

З) *Узрочност* је учење о томе да сва кретања у природи имају своје узроке и последице. Уколико се структура света, сачињена од материјалних атома, може исказати пробабилистичким законима, онда се она може предвиђати.

И) *Мерење* опажених склопова чулног искуства представља најтачнију процедуру за утврђивање закона, јер не само да открива који узроци делују на које атоме, већ и њихов квантитет, снагу којом делују. У противном, све се своди на субјективне утиске истраживача који су варљиви и непоуздани и које треба елиминисати.

Ј) *Број* је најбоље средство за мерење научних опсервација, односно сензорних склопова помоћу којих се утврђују природни закони. Стога следи да се цела структура света може без већих проблема исказати бројевима.

К) *Варијабла* је зато основни појам у мерењу: она може да обухвати сав варијетет појаве која се изучава, не само у њеном квалитету, већ омогућава истраживачку осетљивост и на регистровање промене у квантитету неке појаве.

Л) *Универзалност* специфична за испољавање неке варијабле представља најважнији вид истраживања, јер се варијабле испитују због општих законитости, а не због неких индивидуалних посебности. Посебности се посматрају као нека врста дозвољеног одступања, односно варирања закона у оквиру неких степена слободе.

Љ) *Репрезентативност* је кључ за остварење универзалности, јер број испитаника у проучавању неке варијабле треба достојно да представља *све* случајеве на које се закон може применити. Узорак мора да буде довољно велики да омогући испољавање варијабле на начин карактеристичан за целокупну »популацију«.

М) *Експеримент* је процедура испитивања у којој се жељена појава изазива у довољно репрезентативним условима, а исход посматра у складу са правилом каузалности: појава има онда када је узрок присутан, а нема када је узрок одсутан.

Н) *Строгост* у спровођењу експерименталних услова је посебно важна. Уколико подаци указују на било какву врсту неускладивости, прво се проверава да ли је истраживање било спроведено под довољно строгом експерименталном контролом.

Њ) *Контрола* значи да је истраживање испланирано и изведено под унапред прописаним условима и да су сви утицаји који би могли да се уплету у нацрт експеримента предвиђени и одстрањени. То значи и да испитаници не смеју да знају шта представља предмет испитивања, јер би то знање могло да наруши контролу – било због тога што би могли да лажу или да у нацрт експеримента уплету своја размишљања.

О) *Налази* истраживања подвргавају се статистичким процедурама у којима се бројеви подвргавају операцијама рачунања. Затим се упоређује разлика између оног што би се истим рачунским операцијама добило уколико не би постојало никаквих утицаја предвиђених испитивањем (»нулта хипотеза«). Уколико разлике има, сматра се да се експериментом нешто открило. Ове разлике би требало да буду јасне, једнозначне и знатне уколико је успостављена потпуна експериментална контрола. Пошто је њу немогуће успоставити, сматра се да је експеримент успео уколико резултати дају значајне разлике између измереног учинка испитиване појаве и њеног изостављања. Добијене разлике које нису велике правдају се статистичком значајношћу – једном врстом упорности јављања у аналогно »замишљеним« бројним понављањима изведеног експеримента.

П) *Тест* представља једну олакшицу, односно имагинацију експерименталних услова од стране испитаника. Ови услови се најчешће спроводе тако што се испитаницима понуде унапред смишљене тврдње. Њихов задатак је да изразе степен сопственог слагања или неслагања са тврдњом представљен неким бројем. Тако се одговори испитаника могу збрајати, множити и делити, а

результати испитивања подврћи утврђивању статистичке значајности. Одсуство значајних разлика значи да на понашање испитаника не утичу варијабле којима манипулише експериментатор.

Р) *Метријске карактеристике теста* представљају важан предуслов квалитетне експерименталне контроле. Уколико је тест добро направљен, њиме се у највећој мери репродукује експериментална ситуација. Зато питања нису дата у облику отвореног дијалога, већ представљају ставке чији међусобни однос, добијен на основу анализе одговора свих испитаника, треба да се уклопи у унапред дефинисане склопове који јемче да је тест добар.

С) *Дискриминативност* је један од таквих склопова, односно мерних карактеристика теста. Њоме се јемчи да се манифестовање испитиване варијабле разликује између испитаника са високим скором и ниским скором, односно гарантује да је тест осетљив на ту разлику.

Т) *Поузданост* је следећи склоп којим се јемчи да испитаници дају одговоре у складу са постојаним законима природе манифестованим у схватању о стабилној структури људске личности, а не у складу са неким променљивим његовима ситуације, контекста или своје недоследности.

Њ) *Конзистентност* је следећи склоп којим се јемчи унутрашња хомогеност теста. Свака ставка не треба да мери сваки утицај, те ставке које мере једну појаву треба да се слажу у одговорима свих испитаника. Уколико једна ставка код једног испитаника мери једну појаву, а код другог другу, онда није добра и тиме се нарушава прецизност мерења.

У) *Објективност* је следећи склоп којим се јемчи да налази теста представљају појаву која се испитује, а не утисак испитивача. Уколико се сви испитивачи слажу у процени ставки или резултата, онда се сматра да је захтев објективности испуњен на основу критеријума о »интерсубјективној сагласности«. Ово је такође једна врста поузданости, само што се у овом случају она утврђује код испитивача, а не код испитаника.

Ф) *Ваљаност* је врхунски јемац квалитета теста. Уколико је тест репрезентативан, објективан, поуздан и конзистентан, онда је он и ваљан – односно он заиста истинито мери појаву коју треба да мери и представља поуздан инструмент за откривање природних законитости. Ваљаност теста процењује се на следеће начине:

- усклађеност са теоријским поставкама (»конструкт« ваљаност),
- несводивост на друге тестове – (»дискриминативна« ваљаност),
- предвиђање успеха критеријумске активности (»предиктивна« ваљаност),
- предвиђање припадности групи (»прогностичка« ваљаност).

Х) *Стандардизација* теста представља следећи важан корак у елиминисању произвољности у истраживању. Када је тест стандардизован, он почива на нормама утврђеним за поједине популације. Норме се утврђују у складу са статистичким критеријумима простирања варијабле у одређеном нумеричком и процентуалном континууму. Уколико је тест стандардизован и заснован на статистички утврђеним нормама, он се без страха може користити у даљем откривању универзалних природних закона и њихових последица по људску расу.

Ц) *Предвидљивост* представља важан циљ истраживања: откривање природних закона и утврђивање њихових логичких импликација обезбеђује добру предикцију.

Ч) *Надзор* услова створених дејством природних закона тако постаје могућ, а човек више није роб неумољивих природних сила које су добре слуге, а лоши господари.

Џ) *Извесност* постаје остварив циљ коме тежи цела наука схваћена у складу са природно-научним приступом. Уз помоћ ригорозне употребе научних истраживања може се победити неизвесност коју доноси немогућност предвиђања будућности и стрепња коју она носи са собом.

Ш) *Благостање* људи постаје остварив и могућ пројекат. Када су људи кадри да открију природне законе, они могу да их предвиђају и контролишу. То значи да ће људској раси сасвим извесно бити боље. Управљање животом и светом природних сила на овај начин прелази у руке људи, а научно знање омогућава им да управљају својом судбином. На тај начин наука постаје привилеговани пут који води до људског благостања.

Алтернатива коју доноси »Нова парадигма«

Природно-научна парадигма истраживања у психологији (у највећој мери заснована на позитивистичком схватању науке) не представља само јалов приступ којим се у психологији ништа није постигло. Заговорници новијих струјања не желе да се њихови напори схвате искључиво на овај начин. Ова традиција у психологији не носи са собом методологију од које се нужно мора одступити у целисти, већ представља један вид методологије који је показао своја ограничења и који једноставно

није осетљив за проучавање неких од најбитнијих видова људског постојања. Дуготрајно слеђење овог пута довело је до многих ћорсокака и ограничења којих је био свестан још и сâм оснивач савремене психологије, Вилхелм Вунт. Пресликавање методолошких начела из природних наука довело је до тога да се предмет проучавања у психологији – сâм човек – прилагођава методолошким начелима, а не да се методолошка начела приближавају предмету свог проучавања – човеку са свим својим особеностима.

Једноставно речено, идеја о томе да се људи понашају у складу са универзалним законима природе није се показала као плодна у објашњавању разлога због којих се поједине особе понашају на начине на који се понашају. Психолози, за разлику од неких природно-научних дисциплина, не проучавају »појаве«, већ људе. Није свеједно да ли се проучава мишљење, или нека особа која мисли; није свеједно да ли се проучавају осећања, или нека конкретна особа која осећа; није свеједно да ли се проучава личност или личност неке конкретне особе. За разлику од убеђења да наука не сме да се бави разумевањем појединачних случајева, већ да објашњава универзалне законе, с правом се примећује да се из општих закона природе не могу партикуларизовати појединачни случајеви, односно осећања, потребе, страхови и склоности неке конкретне особе.

Због тога се јавила пресудна потреба за развијањем нових истраживачких принципа који треба да омогуће увид у следећа круцијална питања, односно податке пресудно потребне за разумевања особа и њиховог понашања:

- значења које људи приписују догађајима, појавама, стварима и другим особама у свом окружењу;
- правила, конвенције и уверења која их усмеравају у њиховом друштвеном понашању;
- осцилирање и велике разлике у испољавању њихових моћи и способности.

Ваљаност научних објашњења друштвеног понашања људи стога треба да почива на способности за конструисање и образлагање поступака људи. Ова образложења треба да буду у стању да пруже интелигибилна тумачења људског делања. *Прецизност значења* оваквих образложења аналогна је *тачности у мерењу* у физици. С обзиром на то да се ова образложења врше обичним језиком, почетна тачка развоја концептуалног система овако замишљене анализе мора да почива на анализи појмовног система језика којим се људи користе – односно највећа могућа пажња треба да се усмери на такозвани »језички обрт« у филозофији и »интерпретативни заокрет« у друштвеним наукама – односно на поставке које далеко превазилазе метафизички домен реализма, емпиризма и логичког позитивизма.

Ограниченост домета традиционалне истраживачке парадигме која се користила у природно-научним истраживањима у психологији довела је до појаве нових промишљања о методологији осетљивој на проучавање људи схваћених као агенских бића, која се често назива и »нова парадигма« (Reason & Rowan, 1981; Reason, 1988, 1994). Неке поставке »традиционалне парадигме« почеле су да сметају развоју истраживања и постале су неприхватљиве у изучавању људске особности. Пре свега, идеја о агенсности и самониклој делатности људи стоји у супротности са идејама о контролним варијаблама и ситуационим контингенцијама. Поред тога, идеја о универзалним правилностима и »тврдом детерминизму« у понашању у супротности је с тим што исти узроци могу произвести различита понашања истих особа, а различити узроци могу произвести истоветна понашања. Због тога постулирање универзалних »когнитивних структура« не успева да пружи ваљане потврде за њихов »стварни« статус. Нова парадигма стога устаје против *реификације*, односно претварања процеса у ствари. Затим, могуће је наћи различита ваљана објашњења људског понашања која су подједнако интелигибилна, иако се заснивају на различитим теоријама. Због тога се устаје против *униномичког* схватања стварности и уместо њега предлаже *мултиперспективистичко* становиште. Надаље, анализа у складу са механичким принципима трансмисије сила у природи уништава свако поимање друштвене стварности које је различито у различитим културама. Истрајавање на заговарању физичких и биолошких универзалности, најчешће је засновано на локалним културним схватањима, а посебно на специфичностима језика.

Паралелно с тим, искључивост у бављењу »истинитим« и »непроменљивим« чињеницама представља једну научно недопустиву *редукцију*, јер историја науке није историја чињеница, већ историја плодних грешака. Уверења људи (а уверења научника нису изузетак) најчешће представљају водич за њихову делатност, без обзира на то да ли су истинита, тачна или погрешна. Штавише,

бројеви не представљају довољно прецизна средства за проучавање појмовних система људи, јер нису осетљиви на разлике у контекстима, релацијама и разлике у значењима које појединим појавама приписују различите особе. Сходно томе, ваљаност инструмената психолошког испитивања не може да буде општа и неодређена (односно заснована не семантички непрецизним и циркуларним одређењима; на пример, »ваљаност је када тест мери оно што треба да мери«). Тест не може да буде сâм по себи »ваљан«, већ може да буде само »ваљан за нешто« (Kelly, 1955), а то »нешто« је пре свега *еколошка ваљаност* (Neisser, 1976), односно низ сврсисходних практичних делатности које се могу предузети према особама, а које су инициране тестовима и осталим облицима испитивања. Због свега тога, заокрет који доноси »нова парадигма«, као минимум одступања од увреженог методолошког приступа, пред истраживаче ставља следећа нова начела и захтеве:

- истраживања се не могу спроводити у изолованим лабораторијским условима, већ у »стварном свету« здруженог делања са другим члановима друштвене заједнице;
- у истраживањима се мора водити пуна пажња о улози језика и дискурса;
- истраживање и живот посматрају се као нешто што је *процесуално*, односно као скуп динамичких интеракција између појединаца и група;
- истраживања треба да подразумевају интерес за особе и појединце уместо за актуаријску статистику и варијабле (посебно у разматрању добијених налаза).

Закључак

Сасвим је неспорно да на људе, као и на све остале предмете у свету, делују природни закони. Међутим, став да фундаментална психолошка проучавања треба да остану у домену трагања за »природним законима« – постао је веома споран. То није само због тога што у досадашњој историји свога развитка психолози не могу да се похвале плодним открићима универзалних психолошких закона, већ пре због тога што је прекомерно поистовећење са методологијом природних наука довело до недопустивог сажимања предмета психолошких проучавања. За сваког човека је важно да зна да ће, уколико се сувише нагне кроз прозор собе која је удаљена од тла, пасти на земљу услед дејства закона гравитације. Али психологија не треба да се бави прецизним израчунавањем брзине којом ће сваки човек пасти на земљу кад искочи кроз прозор, већ разумевањем намера и разлога због којих се неке конкретне особе бацају кроз прозор да би себи одузеле живот. Људи нису само дедукти универзалних природних закона, већ *особе* – бића која имају сопствене намере, разлоге, страхове, интересовања и способности; бића која граде друштвену стварност ступајући у разне форме здружене делатности и, најзад, бића која уобличавају сопствену субјективност ступајући у узајамну комуникацију служећи се комплексним симболичким системом какав је језик. Проучавање домена особности стога није могуће уколико јединица проучавања у психологији остане заробљена »испод коже«, у изолованој јединки чије понашање зависи како од неумољивог одвијања природних закона, тако и од пасивног реаговања на дражи којима је изложена – а о чијим се вредностима, поврх свега, притом не сме водити рачуна. Психологија зато треба да се занима за *homo faber-a*, особу која је ковач сопствене субјективности у заједници свог бивствовања са другима – у великој фабрици друштвеног настајања.

Кристалисање захтева за изучавање особности представља нову тежњу у психологији и зато треба нагласити да ово усмерење, и поред своје дуготрајне прошлости, практично има веома кратку историју. Због свега тога треба топло поздравити многе новије технике које у истраживањима домена особности доноси не само конструктивизам, већ и сви остали правци у великом интерпретативном заокрету у друштвеним наукама. Примена истраживачких техника као што су анализа дискурса (Wetherell, Taylor & Yates, 2001), етнометодологија (Garfinkel, 1998), приземљена методологија (Strauss & Corbin, 1990), конверзациона анализа (Drew, 1995), археологија знања (Kendall & Wickham, 1999), анализа личних конструката (Bannister, 1981), ендогено истраживање (Miyayama, 1981) и других, све бројнијих квалитативних и рефлексивних истраживачких техника, представља легитимни приступ истраживању особности – фундаменталног домена проучавања психологије, које морају да се употребљавају паралелно са осталим техникама преузетим из природних наука. Друга могућност је већ размотрено изостављање домена људске особности из психологије. Да ли ће легитимна употреба различитих методологија довести до нових увида или до нових сукоба између две стране – тек остаје да се види. Уколико се испостави да су тензије непремостиве и јаче од мултиперспективистичког

захтева за прихватањем разлика – можда треба на време размислити о томе да је добар развод увек бољи од лошег брака.

Коришћена литература

- Allport, G. (1937): *Personality: a psychological interpretation*. New York: Henry Holt.
- Bannister, D. (1981): Personal construct theory and research method; in P. Reason & J. Rowan (eds.): *Human inquiry: a sourcebook of new paradigm research* (191–201). Chichester: Wiley.
- Ber, V. (2001): *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter Bookworld.
- Bruner, J. (1990): *Acts of meaning*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Burkitt, I. (1991): *Social selves*. London: Sage.
- Danzinger, K. (1993): Psychological objects, practice and history; in H. Rappard, P. van Strien, L. Mos & W. Baker (eds.): *Annals of theoretical psychology*, Vol 8 (15–49). New York: Plenum Press.
- Drew, P. (1995): Conversation analysis; in J. Smith, R. Harre & L. van Langhove (eds.): *Rethinking methods in psychology* (64–80). London: Sage.
- De Waele, J.P. & R. Harre (1976): The personality of individuals; in R. Harre (ed.): *Personality* (189–205). Oxford: Basil Blackwell.
- Eysenck, H. (1952): *The scientific study of personality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Harre, R. (1983): Personal being: a theory of individual psychology. Oxford: Basil Blackwell.
- Harre, R. & G. Gillett (1994): *The discursive mind*. London: Sage.
- Hilgard, E. R. (1980): The trilogy of mind: cognition, affection and conation, *Journal of the History of the Behavioural Science*, Vol. 116, 107–117.
- Garfinkel, H. (1998): Šta je etnometodologija? У I. Spasić (ur.): *Interpretativna sociologija* (123–143). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Gergen, K. (1991): *The saturated self: dilemmas of identity in modern life*. New York: Basic Books.
- Gergen, K. (1994): *Realities and relationships*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Gergen, K. & C. Graumann (1996): Psychological discourse in historical context: an introduction; in C. Graumann & K. Gergen (eds.): *Historical dimensions of psychological discourse* (1–17). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gergen, K. (1999): *An invitation to social construction*. London: Sage.
- Hol, K. i G. Lindzi (1983): *Teorije ličnosti*. Beograd: Nolit.
- Kelly, G. (1955): *A psychology of personality*. New York: Norton.
- Kendall, G. & G. Wickham (1999): *Using Foucault's methods*. London: Sage.
- Maruyama, M. (1981): *Endogenous research: rationale*; in P. Reason & J. Rowan (eds.): *Human inquiry: a sourcebook of new paradigm research* (227–239). Chichester: Wiley.
- McCall, C. (1990). *Concepts of persons*. Aldershot: Avebury.
- Neisser, U. (1976): *Cognition and reality*. San Francisco: Freeman.
- Paranjpe, A. (1998): Style over substance: the loss of personhood in theories of personality; in W. Smythe (ed.): *Toward a psychology of persons* (49–71). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Reason, P. & J. Rowan (eds.) (1981): *Human inquiry: a sourcebook of new paradigm research*. Chichester: Wiley.
- Reason, P. (1988): *Human inquiry in action*. London: Sage.
- Reason, P. (1994): *Participation in human inquiry*. London: Sage.
- Rychlak, J. (1997): *In defense of human consciousness*. Washington, DC: APA.
- Shotter, J. (1976): Acquired powers: the transformation of natural into personal powers; in R. Harre (ed.): *Personality* (164–175). Oxford: Basil Blackwell.
- Shotter, J. (1984): *Social accountability and selfhood*. Oxford: Basil Blackwell.
- Shotter, J. (1989): Social accountability and the social construction of »You«; in J. Shotter & K. Gergen (eds.): *Texts of identity* (133–152). London: Sage.
- Shotter, J. & K. Gergen (eds.) (1989): *Texts of identity*. London: Sage.
- Shotter, J. (1993): *Conversational realities*. London: Sage.
- Skinner, B.F. (1969): *Contingencies of reinforcement*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Skinner, B.F. (1974): *About behaviorism*. New York: Knopf.
- Strauss, A. & J. Corbin (1990): *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*. London: Sage.
- Tolman, C. (1998): Summus ergo sum: the ontology of self and how Descartes got it wrong; in W. Smythe (ed.): *Toward a psychology of persons* (3–25). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Watson, J.B. (1970): *Behaviorism*. New York: Norton.
- Wetherell, M. & J. Mazbin (1996): The distributed self; in R. Stevens (ed.): *Understanding self* (219–281). London: Sage & Open University Press.
- Wetherell, M., S. Taylor & S. Yates (2001): *Discourse as data: a guide for analysis*. London: Sage & Open University Press.